

Analytical Review of Hazin Lahiji's Books Based on Astan Quds Razavi Manuscript Center's Copies

Abolfazl Hassanabadi

PhD at Local History, Manager of Astan Quds Manuscript Center¹

Abstract

Objective: This article examines the content value of Hazin Lahiji's works based on its bibliographies and a comparative comparison with the available copies in the Astan Quds Razavi Manuscript Center. The purpose of this study is to validate the copies attributed to Hazin Lahiji's handwriting and introduction of his important books. So far, in identifying and correcting Hazin's books, this center's copies have been unused and some remain unknown.

Research Method /Approach: Library-Analytical Research Method is attempted to consider the existing manuscript from the codicological point of view. Research questions are: What is the most important bibliography about Hazin and what are the characteristics? What are the codicological specifications of Hazin's books in the Astan Quds Razavi Manuscript Center? What is the importance of Hazin's books in knowing Hazin Research's and to what extent does it complete previous research?

Findings and Conclusions: Research Findings show that Hazin's handwriting which is known as Fehrest-e Mashayekh (List of elders) is the most important source available to introduce his works, although it does not include everything and it can be used to make the bibliographies more accurate. In addition to the list, fourteen examined manuscripts in this article have not been cited or used in other researches about Hazin. Some of these manuscripts are more important than printed books from codicological point of view, and three copies have not been published.

Keywords: Hazin Lahiji, India, Astan Quds Manuscript Center, Fehrest-e Mashayekh

1. Email:Ahassanabady1@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1241-6233

بررسی تحلیلی آثار حزین لاهیجی بر اساس نمونه‌های موجود در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی

ابوالفضل حسن‌آبادی

دانش‌آموخته دکترای تاریخ محلی، مدیر مرکز نسخ خطی، آستان قدس رضوی، مشهد، ایران^۱

چکیده

هدف: در این مقاله به بررسی ارزش محتوایی آثار حزین لاهیجی بر اساس کتابشناسی‌های صورت گرفته درباره آن و مقایسه تطبیقی با نسخه‌های موجود در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی پرداخته می‌شود. هدف از این پژوهش، اعتبارسنجی نسخه‌های منسوب به دستخط حزین و معرفی کتاب‌های مهم اوست. اهمیت این موضوع از آن روست که تاکنون در شناسایی و تصحیح آثار حزین، از نسخه‌های موجود در مرکز استفاده نشده و برخی از آن‌ها ناشناخته باقیمانده است.

روش / رویکرد پژوهش: روش پژوهش کتابخانه‌ای و تحلیلی است و سعی شده تا نسخ خطی موجود از جنبه نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی مورد توجه قرار گیرد. سؤالات پژوهش عبارت است از این‌که مهم‌ترین کتابشناسی‌های تألیف شده درباره حزین چه می‌باشد و از چه ویژگی‌هایی برخوردارند؟ مشخصات نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی آثار حزین در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی چیست؟ کتاب‌های حزین چه اهمیتی در پژوهش‌های حزین‌شناسی دارد و تا چه اندازه باعث تکمیل پژوهش‌های قبلی می‌گردد؟

یافته‌ها و نتایج: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دست‌نویس حزین با عنوان **فهرست مشایخ**، مهم‌ترین منبع در دسترس برای معرفی آثارش است، هرچند که دربرگیرنده همه نیست و از آن می‌توان برای تدقیق کتابشناسی‌های صورت گرفته استفاده نمود. علاوه بر فهرست، ۱۴ نسخه خطی از کتاب‌های مورد بررسی در این مقاله در دیگر پژوهش‌های انجام درباره حزین مورد استناد و استفاده قرار نگرفته است. برخی از این آثار به لحاظ نسخه‌شناسی از اهمیت بیشتری نسبت به کتاب‌های چاپ برخوردار است و ۳ نسخه نیز به چاپ نرسیده است.

کلیدواژه‌ها: حزین لاهیجی، هند، مرکز نسخ خطی آستان قدس، فهرست مشایخ

۱. رایانامه: Ahassanabady1@yahoo.com، شناسه پژوهشگر: ۰۰۰۰-۰۰۰۳-۱۲۴۱-۶۲۳۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۷/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱/۲۱

مقدمه

محمدعلی بن ابوطالب متخلص به حزین لاهیجی، متولد ۱۱۰۳ق در اصفهان، نسبش با شانزده واسطه به شیخ ابراهیم زاهد گیلانی، عارف قرن هفتم هجری قمری و مرشد شیخ صفی‌الدین اردبیلی می‌رسد. حزین، ملقب به «علامه ذوالفنون» عالم، عارف و شاعر بود. او در شمار مؤلفان پرکار و درعین حال تنوع‌گرا محسوب شده و از شعر و تاریخ گرفته تا سفرنامه‌نویسی و کتاب‌های علمی و فلسفی، در ذیل آثار او قرار می‌گیرد. توجه به قرآن و اهمیت به تفسیر، ارتباط با ادیان مختلف مانند مسیحیان، صابئیان، یهودیان و زرتشتیان و آگاه به زمانه و توجه به نیاز مخاطبان از زمره ویژگی‌های شخصیتی او بود. حزین لاهیجی در ۱۱۴۶ق به هند رفت و در ۱۱۸۱ق در حدود ۷۸ سالگی در بنارس درگذشت و در همان شهر دفن شد. خوشبختانه بسیاری از آثار او در داخل و خارج از کشور موجود است و برای او بزرگداشت و کنگره نیز برگزار شده است. در این پژوهش، ابتدا آثار نسبت داده شده به حزین و عناوین آن‌ها بر اساس کتابشناسی‌های صورت گرفته درباره کتاب‌های او و فهرست دست‌نویس، مورد بررسی قرار می‌گیرد و اختلاف میان آن‌ها در قالب جداول تطبیقی به نمایش گذاشته می‌شود. در ادامه نسخه مورد معرفی، استنساخ و برخی از رسائل منسوب به دستخط حزین و کتاب‌های مهم او در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی مورد بررسی قرار می‌گیرد. مهم‌ترین سؤالات پژوهش عبارت است از این‌که مهم‌ترین کتابشناسی‌های تألیف شده درباره حزین چیست و از چه ویژگی‌هایی برخوردار هستند؟ مشخصات نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی آثار حزین در مرکز نسخ خطی آستان قدس چه می‌باشد؟ کتاب‌های حزین چه اهمیتی در پژوهش‌های حزین‌شناسی دارد و تا چه اندازه باعث تکمیل پژوهش‌های قبلی می‌گردد؟ در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی ۳۰ کتاب و رساله درباره حزین نگهداری می‌شود که ارزش نسخه‌شناسی آن‌ها به یک اندازه نیست. در این پژوهش چهارده عنوان با توجه به انتساب به دستخط حزین، نزدیکی به زمان مؤلف و عدم انتشار انتخاب شده است که به لحاظ نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که درباره حزین کتاب‌ها و مقالاتی در داخل و خارج از کشور تألیف شده است. مهم‌ترین آثار درباره حزین در داخل کشور بعد از برگزاری کنگره بزرگداشت حزین لاهیجی در ۱۳۷۲ش نگارش یافته است. کتابشناسی آثار حزین که به مناسبت کنگره به چاپ رسیده و نظر می‌رسد که در آن بیشتر از کتاب سرافراز خان استفاده شده است (سالک، ۱۳۷۴). مجموعه مقالات همایش از دیگر نتایج این کنگره است (قربانی، ۱۳۸۰). از دیگر کارهای پژوهشی می‌توان به کتاب *رسائل حزین لاهیجی* اشاره نمود که در آن ۱۲ رساله از حزین به نام‌های کتاب *شجره الطور فی شرح ایه نور* (کتابته فی مشهد الطوس علی مشرفها السلام)، *اللمعات* *مراه الله فی شرح ایه شهد الله*، *المذاکرات فی المحاضرات*، *رساله در حقیقت نفس و تجرد آن*، *رساله در بشاراتی بر ظهور حضرت محمد (ص)*، *شرح قصیده لامیه*، *رساله اوزان و مقادیر*، *رساله در چگونگی صید مروارید*، *رساله فواید استماع صوت حسن*، *رساله واقعات ایران و هند*، *رساله در جرثقیل*، *رساله خواص الحيوانات* توسط میراث مکتوب به چاپ رسیده است (اوجی، ۱۳۷۷). برخی از آثار حزین به صورت جداگانه منتشر شده است که می‌توان به *تاریخ و سفرنامه حزین* (دوانی، ۱۳۷۵)، *فتح السبیل* (۱۳۷۵) و *دیوان حزین لاهیجی* به انضمام تاریخ و سفرنامه حزین (ترقی، ۱۳۸۷) اشاره نمود.

مهم‌ترین پژوهش در خارج از کشور توسط سرافراز خان ختک انجام شده است. او در کتاب *احوال و آثار حزین لاهیجی* که تکمیل شده پایان‌نامه دکترایش است، ضمن توجه به زندگینامه حزین، کتابشناسی مفصلی از آثار او با جست‌وجو در منابع کشور هند و خارج از آن انجام داده و محل نگهداری نسخه‌ها را نیز ذکر کرده است (ختک، ۱۳۹۴). ختک در کتاب *از اصفهان تا بنارس* نیز به شرح احوال حزین و آثارش، پرداخته است. در مقدمه، نویسنده اشاره می‌کند که در ابتدا این کتاب قرار بوده به صورت مقدمه بر رساله در ماهیت *مروارید* حزین به چاپ برسد که به دلیل گستردگی محتوا به صورت جداگانه به زبان انگلیسی منتشر شده است (همان). این اثر مستندترین و انتقادی‌ترین کتاب درباره آثار حزین لاهیجی است و نسخه تکمیلی و منقح اطلاعات کتاب قبلی اوست. ختک تلاش کرده تا اطلاعاتی درباره موجودی آثار حزین در جاهای مختلف، ارائه نماید هرچند که ارجاعی به اطلاعات خود نمی‌دهد. با توجه به آثار چاپ شده حزین در داخل کشور، به نظر می‌رسد که او از فهرست نسخ خطی مربوط به حزین در ایران آگاه نبوده است. در زمینه مقالات نیز با رویکرد منبع‌شناسی آثار حزین، پژوهشی انجام نشده است.

در مجموع، بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که موضوع این مقاله با توجه به محتوای نسخه مورد استنساخ و کتاب‌های مورد بررسی، از ارزش علمی برخوردار بوده و تکمیل‌کننده پژوهش‌های قبلی است. روش این پژوهش کتابخانه‌ای است و با استفاده از نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی آثار مورد معرفی تلاش می‌شود تا به صورت تطبیقی محتوای نسخ خطی بررسی شود.

بررسی آثار کتابشناسی‌های نوشته‌شده درباره آثار حزین لاهیجی

در کتاب‌هایی که درباره آثار حزین لاهیجی به نگارش درآمده، به نوعی اسامی تألیفاتش نیز به صورت ناقص ذکر شده است که در اینجا مورد بررسی قرار نمی‌گیرد. در این میان در سه اثر کتابشناسی تألیفاتش به صورت مشروح انجام شده و از بقیه مهم‌تر هستند.

کتابشناسی سرافراز خان ختک

در بین پژوهشگران علاقمند به حزین لاهیجی، سرافراز خان ختک پژوهشگر پاکستانی بیشترین پژوهش را انجام داده است. اثر او به نام *آثار و زندگی حزین لاهیجی* (۱۹۴۴م)، در لاهور پاکستان به چاپ رسیده است. این اثر توسط سید نقی عباس (کیفی) ترجمه و در ۱۳۹۴ش در دهلی نو به چاپ رسید. کتاب ختک در دو بخش زندگی حزین لاهیجی و معرفی آثارش با استفاده از تذکره *احوال حزین و رساله در ذکر تصنیفات و اساتذہ* به نگارش درآمده است. ختک ذکر نموده که این نسخه دارای ایراداتی است. او در نگارش اثر از منابع موجود در هند و زبان انگلیسی استفاده کرده است. دیدگاهش در نگارش کتاب نقادانه بوده و تلاش نموده تا با بررسی منابع در دسترس، ایرادات و ابهامات را برطرف نماید. ختک، ۲۶۵ اثر را بدون جداسازی آثار فارسی و عربی در کتابش آورده است. او در ذکر آثار، خصوصاً در زبان فارسی، برخی از مثنوی‌های حزین مانند *پیمانہ*، *ساقی‌نامه*، *صفیردل* و *فرهنگنامه* و همچنین در ذیل رقعات و نامه‌ها، چهار عنوان به عنوان آثار مجزا

۱. این کتاب، در کتابخانه انجمن آسیایی بنگاله نگهداری می‌شود.

آورده است. ختک در هر جا که به محتوای آثار دسترسی داشته به صورت مفصل محتوای آن را آورده و محل نگهداری را ذکر کرده است. در کتاب *از اصفهان تا بنارس*، او مجدد به کتابشناسی آثار حزین پرداخته و ذکر نموده که محتوای اولیه اثر قرار بوده تا به صورت مقدمه علمی منتشر گردد. کتابشناسی ختک به لحاظ تعداد آثار و جزئیات، مهم‌ترین تألیف در زمینه آثار حزین است (ختک، ۱۳۹۳: ص ۱۵۵).

کتابشناسی حزین لاهیجی

این کتاب به مناسبت برگزاری کنگره حزین لاهیجی به چاپ رسیده است (سالک، ۱۳۸۴). سالک هدف از نگارش این کتاب را ناشناخته بودن حزین لاهیجی و ذوالفنون بودن او آورده و ذکر می‌کند که از ۲۶۶ اثر او، تنها ۶۸ اثر باقیمانده و بقیه در حمله افغان‌ها از بین رفته است (همان: ص ۹). در بخش اول، به زندگی و اندیشه حزین با توجه به منابع عمومی، مقالات و فرهنگ اسلامی پرداخته شده (همان: ص ۲۵-۲۱) و بخش دوم به معرفی آثار حزین در دو قسمت فارسی و عربی اختصاص یافته است. در قسمت معرفی آثار، عمدتاً به ختک و نسخه خطی انجمن آسیای بنگال اشاره شده است و از این حیث اطلاعات جدید زیادی ندارد. او تعداد ۱۷۳ اثر فارسی و ۹۳ اثر عربی و در مجموع ۲۶۶ کتاب را لیست کرده است.

کتابشناسی نجوم السما فی تراجم العلما

نجوم السما فی تراجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، اثر محمدعلی آزاد کشمیری (متوفای ۱۳۰۹ق) از علما، دانشمندان تراجم‌نگار و شرح‌حال‌نویس قرن سیزدهم و ابتدای قرن چهاردهم هجری قمری است. این کتاب توسط میرهاشم محدث تصحیح شده است. مؤلف بیان می‌کند که در ۱۲۸۶ق، اقدام به تألیف کتاب کرده و در ذکر علما صرفاً به مجتهدین اعلام و فقهای اهل بیت (ع) اکتفا نکرده، بلکه به ضبط نام‌های «جمعی از اعیان محصلین که در علوم عربیه و ادبیه یا فنون عقلیه حکمیه، ید طولی و منزلت علیا داشته‌اند» نیز پرداخته است (کشمیری، ۱۳۸۷: ص ۲۴). شرح حال زندگی حزین که توسط کشمیری تهیه شده در زمره زندگینامه‌های مفصل این کتاب است. کشمیری در ابتدای ذکر آثار حزین می‌آورد که «شیخ مذکور تصانیف خود را در بعضی رسائل خود بدین عنوان آورده و گفته» (همان: ص ۳۱۰) با توجه به همانند بودن محتوای مقدمه آورده نجوم با نسخه مورد معرفی در این مقاله به احتمال زیاد نسخه منقحی از تصنیفات حزین در اختیار او بوده است، هر چند که اشاره مستقیمی به آن نمی‌کند. کشمیری ضمن پرداختن به زندگی حزین، به ۱۹۶ اثر از او اشاره می‌کند. او در ذکر آثار، فارسی و عربی را جدا نموده است (همان: ص ۳۱۸-۳۰۷).

مشخصات نسخه دست‌نویس حزین

این نسخه با عنوان فهرست مشایخ به شماره ۲۸۰۸۱م در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. زبان نسخه عربی، خط متن اصلی نسخه و حاشیه آن به نستعلیق و ۱۷ سطری است. رنگ کاغذ نخودی و تعداد اوراق ۴ برگ است. این نسخه شامل ۵ رساله *تاریخ احوال حزین* (۱-۲۸)، *قصیده لامیه* (۲۹-۳۳)، *تذکره حزین* (۳۴-۵۲)، *در کائنات جو؛ جام جم* (۵۳-۵۶)، *شرح البیت: رساله در نجوم* (۵۷-۶۶) و *رساله در فهرست اساتذہ و مصنفات* (۶۸-۷۱) است. (مرکز

نسخ خطی آستان قدس رضوی، مجموعه ۲۸۰۷۶). این رساله‌ها منسوب به دستخط حزین است و از امضای مشخصی در انتهای آن استفاده شده است. علت این‌که این ۵ رساله باهم در یک مجلد صحافی شده، معلوم نیست. در بین رسائل، شرح البیت: رساله در نجوم در هیچ‌یک از کتابشناسی‌ها ذکر نشده و تنها نسخه تاریخ‌دار به سال ۱۱۷۹ ق است. در بیشتر این نسخه‌ها، او از پیری و مریضی نالیده است. کاغذ، خط و شیوه نگارش رساله‌های این مجموعه به غیر از رساله اول (تاریخ احوال حزین) یکی است و نوع امضاهاى آخر آن‌ها نیز به هم شبیه است که در مجموع احتمال نگارش همه آثار و از جمله فهرست دست‌نویس را در ۱۱۷۹ ق، تقویت می‌کند. در رساله فهرست اساتذہ و مصنفات (۶۸-۷۱)، تعداد ۱۹۶ نسخه ذکر شده است. حزین در ابتدای نسخه تأکید ننموده که همه آثار خود را آورده است و در ابتدای رساله می‌آورد که تعداد زیادی کتاب از تعلیقه، رساله و کتاب نوشته که بسیاری از آن‌ها به دلیل ناملايمات زندگی و جابجایی زیاد، از بین رفته و صرفاً آثاری را که به یاد داشته، نوشته است (حزین: ص ۶۹).

ختک در کتابشناسی خود اشاره می‌کند که رساله دیگری با عنوان فهرست اساتید و تصنیفات در انجمن آسیایی بنگال با شماره ۱۷۷۸ نگهداری می‌شود که توسط محکو لعل، ساکن بنارس رونویسی شده است. نسخه مملو از اشتباه بوده و در قسمت آثار عربی مشکل داشته است و گاهی او از اسامی کتاب حزین ذکر شده در نجوم السما برای تصحیح اغلاط نسخه مذکور استفاده کرده است (ختک، ۱۳۹۳: ص ۱۶۲). نسخه دیگری از فهرست آثار حزین در عتبه عباسیه موجود است. این نسخه متأخر و قاجاری است. خط نسخه نستعلیق خوش و کاتب آن مشخص نیست. محتوای نسخه با فهرست حزین تا حدی زیادی یکی است. نسخه توسط فرد دیگری تصحیح و ایرادات و جاافتادگی‌های کتاب‌ها تکمیل شده است. از مهم‌ترین تفاوت‌های این اثر می‌توان به اضافه بودن چهار نسل در اجداد حزین، آوردن نام اردبیلی به جای احمد الازدلی، ناقص ذکر کردن نام برخی از کتاب‌ها و اضافه کردن نام کتابی به نام اثبات عموم برهان هیولی اشاره نمود (حزین، نسخه شماره ۷۱). در مجموع، فهرست موجود در انجمن آسیایی بنگال و نسخه عتبه عباسیه نسبت به نسخه دست‌نویس حزین در آستان قدس رضوی، از مزیت اطلاعاتی برخوردار نیستند.

بررسی تطبیقی کتابشناسی‌های موجود

در بین چهار کتابشناسی معرفی شده، محتوای دو اثر فهرست اساتید و تألیفات حزین در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی با فهرست کتاب‌های معرفی شده از حزین در کتاب نجوم السما فی تراجم العلما یکی است و تعداد ۸۴ نسخه عربی و ۱۱۲ نسخه فارسی و در مجموع ۱۹۶ در آن‌ها آمده است. تنها تغییرات اندکی در دو نسخه دیده می‌شود. به عنوان مثال، در نسخه دست‌نویس کتاب فواید العلیه ذکر شده در حالی که در نجوم السما، فرائد الحلیه آمده است (کشمیری، ۱۳۸۷: ص ۳۱۶). در مورد دیگری، کتاب المفصل فی جبر عقل و توکل در نسخه دست‌نویس به المفصل فی خبر عقل و توکل در فهرست نجوم تغییر یافته است (همان: ص ۳۱۷). در کتابشناسی سالک، تعداد ۱۷۳ اثر فارسی و ۹۳ اثر عربی و در مجموع ۲۶۶ کتاب ذکر شده است. در کتاب آثار و احوال حزین از سرافراز خان خاتک نیز همین تعداد نسخه ذکر شده است. در مجموع، در آثار مشترک بین این چهار کتابشناسی تفاوت چندانی دیده نمی‌شود.

سؤال اصلی اینجاست که چرا این اندازه تفاوت در تعداد نسخه‌های منتسب به حزین وجود دارد؟ مبنای ۷۰ اثر

اضافه‌ای که در کتابشناسی‌های ختک و سالک آمده، چیست؟ با توجه به این‌که تاریخ نگارش نسخه دست‌نویس حزین درباره اساتید و آثار مشخص دقیق نیست، آیا امکان دارد آن‌ها بعد از نگارش فهرست تألیفاتش، نوشته شده باشد و یا اینکه حزین همان‌طور که در متن اشاره نموده، ممکن است نام آن‌ها را فراموش کرده باشد؟ در پاسخ به این سؤال باید اشاره کرد که بیشتر آثار اضافه‌ای که در دو کتابشناسی سالک و ختک به حزین نسبت داده شده شامل تعدادی قصیده، نامه و برخی رساله‌های کوچک منسوب است و در آثار مهم اختلافی وجود ندارد. از جمله این آثار می‌توان به *جواب رقعات شیخ حسن*، نامه به *ابوطالب شولستانی*، *میخانه*، *رساله در جواب سؤال اربعین*، *رساله در غسل*، *پیمانانه مثنوی* و *رساله در حلال بودن تنباکو* اشاره نمود. همچنین، برخی از قطعات شعری مانند حدیقه ثانی، خرابات، چمن و انجمن، مطرح‌الانظار، فرهنگ‌نامه، تذکارات‌العاشقین که به صورت اثر جداگانه در دو کتابشناسی ذکر شده، در اصل در کلیات او نیز آمده است.

در مجموع، در ثبت اسامی کتاب‌ها اختلاف زیادی وجود ندارد، زیرا سالک و ختک با مبنا قرار دادن *نجوم السما* به بررسی آثار پرداخته‌اند و *نجوم السما* نیز نسخه منقح از آثار حزین را داشته و اختلاف آن اندک است. به نظر می‌رسد باید تلاش زیادی برای شناسایی، اصالت‌سنجی و چاپ آثار حزین با توجه به مجموعه آثارش در دنیا انجام گیرد. در قسمت کلیات و دیوان با وجود آثار منتشره، جای کار بیشتری وجود دارد. برخی از آثاری که ختک بر موقوف بودن آن‌ها تأکید نموده، در حال حاضر وجود دارند و محتوای آن باید مجدد بررسی شود. از جمله این آثار می‌توان به *فتح السبیل* اشاره داشت. عمده معروفیت حزین به واسطه *دیوان شعر، کلیات*، *سفرنامه* و *تذکره معاصرین* است و درباره بقیه آثار، صرفاً تعداد کمی منتشر و بقیه مورد بررسی نیز قرار نگرفته است.

جدول ۱: اختلاف در ذکر اسامی کتاب‌ها در کتابشناسی‌های مورد بررسی (مأخذ: نگارنده)

فهرست اساتید و مشایخ	نجوم السما	کتابشناسی سالک	کتابشناسی ختک
جوامع الادب	جوامع الادب	جوامع الادب	جوامع الادب
الفوائد العلیه	الفرايد العلیه	الفوائد العلیه	الفوائد العلیه
التعليقات علی غوامض من شرح المجسطی	التعليقات علی غوامض من شرح المجسطی	التعليقات علی قوامیس المجسطی	التعليقات علی غوامض من شرح المجسطی
جوامع الکلم	جوامع الکلم	جوامع الکلیم	جوامع الکلم
الديباج فی ابانه اغلاط زجاج	الديباج فی ابانه اغلاط زجاج	الديباج فی ابانه عقلاط زجاج	الديباج فی ابانه اغلاط زجاج
الجوابات عن مسائل سال عنها شیخ احمد بن محمد الصیمری العماني	الجوابات عن مسائل سال عنها شیخ احمد بن محمد الصیمری العماني	الجوابات عن مسائل سال عنها شیخ احمد بن محمد الصیمری العماني	الجوابات عن مسائل سال عنها شیخ احمد سامری عماني
المغله فی بیان النقطه	المقله فی النقطه	المقالات فی بیان النقطه	المقله فی النقطه
مصاییح الظلام فی اراده الکلام	مصاییح الظلام فی ارائه الکلام	مصاییح الظلام فی ارائه الکلام	مصاییح الظلام فی اراده الکلام

کتاب التخلیه و المتخلیه	کتاب التخلیه و المتخلیه	کتاب التخلیه و المتخلیه	کتاب التخلیه و المتخلیه
رساله الحسن و القبح العقلي	رساله حسن و قبح عقلي	رساله الحسن و القبح القليين	رساله الحسن و القبح العقليين
المفصل فی جبر عقل و توکل	-	المفصل فی خبر اعقل و توکل	المفصل فی جبر عقل و توکل
التعليقات على التذکره لابن رشد	التعليقات على التذکره لابن رشد	التعليقات على التذکره لابن رشيد	التعليقات على التذکره لابن رشيد
جوامع الكلم. مفقود	جوامع الکليم	جوامع الكلم	جوامع الكلم
المشاهد العليه	المشاهد الاوليا	المشاهد العليه	المشاهد العليه
رساله در اوزان و مثقال و درهم	رساله در اوزان و مثقال و درهم	المعيار فی اوزان الشرعيه	المعيار فی اوزان الشرعيه

جدول ۲: فهرست برخی از کتاب‌هایی که به صورت کامل در کتابشناسی‌ها نیامده است (مأخذ: نگارنده)

کتابشناسی ختک	کتابشناسی سالک	نجوم السما	فهرست اساتید و مشایخ
المفصل فی خبر اعقل و توکل	-	المفصل فی خبر اعقل و توکل	المفصل فی جبر عقل و توکل
-	-	ترجمه دعاء المشلول	ترجمه دعاء المشلول
شرح مطلع الانوار فی الهیه	-	شرح مطلع الانوار فی الهیه	شرح مطلع الانوار فی الهیاء
مصاییح الشریعه	-	شرح مصاییح الشریعه	شرح مصاییح الشریعه
-	-	ترجمه الرساله الموسومه بالصفیحه فی علم الاسطرلاب لشیخنا البهائی طاب ثراه مع زیاده توضیح و تحقیق	ترجمه الرساله الموسومه بالصفحه فی علم الاسطرلاب لشیخنا البهائی طاب ثراه مع زیاده توضیح و تحقیق
رساله فی الامامه و بحث عن شریاطها نیست / ۱۶۶	-	رساله فی تحقیق الامامه و بحث عن شریاطها	رساله فی الامامه و بحث عن شریاطها
اللمعات مرآه الله فی شرح آیه شهد الله	اللمعات مرآه الله فی شرح آیه شهد الله	-	-
فرس نامه	فرس نامه	-	-
فی تحقیق رفع شبهات المشبه	فی تحقیق رفع شبهات المشبه	-	-
فی تحقیق استحاله ان یکون لمعلول واحد شخصی او نوعی علتان	فی تحقیق استحاله ان یکون لمعلول واحد شخصی او نوعی علتان	-	-

جدول ۳: فهرست برخی از آثار چاپ نشده حزین موجود در مراکز خطی (مأخذ: نگارنده)

عنوان کتاب	محل نگهداری	موضوع
القول فی الاجتهاد	مرکز نسخ خطی عتبه عباسیه شماره ۴۵۰/۹	در باب اجتهاد. با عنوان انیس الفواد فی حقیقه الاجتهاد در لیست آثار هست.
رساله در حدوث و قدم/ به نشر است	مجموعه خطی کرزن به شماره ۵۰۲ و ۱۰۴۳	در پاسخ به نامه بهالدین محمد نوشته است رفع شک و تردید.
بیاض حزین	کتابخانه دانشگاه عثمانیه ۱۲۸ صفحه؛ ۹×۴ cm به تاریخ ۱۱۵۴ق	-
فائدة فلسفیه	مرکز نسخ خطی عتبه عباسیه در کربلا شماره	آرای فلسفی و عرفانی. در متن اسمی از حزین نیامده است. در ۱۱۷۱ق نوشته شده است.
وصیت نامه	کتابخانه جمعیت آسیایی بنگال، ۲/۱۷۲D (ش ۲/۱۷۴۹)	-
زبدة الدعوات النفسانية و الاداب الجسمانية	کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، شماره ۲۳۰۷، تاریخ ۱۲۲۵ق	-
رساله اجوبه المسائل	مرکز نسخ خطی عتبه عباسیه شماره ۴۵۰/۳	در ۸ صفحه که حزین به سؤالات یکی از دوستانش درباره مسائل اعتقادی پاسخ داده است. در این رساله ۱۲ سؤال از حزین پرسیده شده است.
کتاب آداب دعا	کتابخانه بانکپور خدابخش (مکتبه خدابخش بهادرخان) ACC.NO.3617	دعا
بیان الاساتید و الکتب	مرکز نسخ خطی عتبه عباسیه شماره ۷۱	فهرست آثار حزین
رساله در حلت تنباکو و کشیدن قلیان	مرکز نسخ خطی عتبه عباسیه به شماره ۴۵۰/۵	حلال بودن تنباکو

مشخصات نسخه شناسی و نسخه پژوهی آثار حزین در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی

مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی با دارا بودن بیش از ۹۰ هزار نسخه در زمره بزرگترین مراکز ایران به شمار می رود. در این مرکز، تعداد ۳۰ نسخه از حزین نگهداری می شود که ارزش نسخه شناسی آن ها به یک اندازه نیست. مهم ترین آن ها عبارت است از:

مجموعه رسائل حزین

این رساله ها منسوب به دستخط حزین است و از امضای مشخصی در انتهای ۴ رساله آن شامل تاریخ احوال حزین (۱-۲۸)، قصیده لامیه (۲۸-۳۳)، تذکره الشعرا المعاصرین (۳۳-۵۱)، جام جم (۵۲-۵۳)، شرح البیت (۵۴-۵۹) و فهرست مشایخ و کتب (۶۰-۶۱) استفاده شده است. علت این که این ۵ رساله با هم در یک مجلد صحافی شده، معلوم نیست، اما

به نظر می‌رسد که همه آن‌ها غیر از رساله تاریخ احوال حزین، به دلیل ویژگی‌های نسخه‌شناسی مانند خط، شیوه نگارش و انجامه، توسط یک کاتب نگارش شده باشد. به‌کاربرده شدن عنوان بلغ در چهار رساله آخر، این گمان را تقویت می‌کند که حزین نسخه‌ها را مشاهده و آن را تأیید کرده است. در این مجموعه فقط رساله جام‌جم تاریخ دارد و محل نگارش آن مشخص شده است. تاریخ نگارش بقیه نسخه‌ها مربوط به قبل از این تاریخ و احتمالاً کاتب آن را کتابت و حزین تأیید نموده است.

تاریخ احوال حزین

این نسخه توسط حزین در شرح احوال خود نوشته شده است و در زمره آثار چاپی و پر نسخه به شمار می‌رود. کتاب در ۱۱۵۴ق زمانی که حزین در شاهجهان بود، نوشته شده است (حافظیان و حکیم، ۱۳۸۹: ص ۲۵۰). بررسی تطبیقی متن نسخه مورد معرفی با نسخه چاپ شده، نشان می‌دهد که محتوا تفاوتی ندارد و اطلاعات اضافه‌ای در آن نیامده است (حزین، ۱۳۳۲: ص ۱۳۵). خط متن نستعلیق شکسته تحریری و تعداد سطرها ۱۴ خط است. رنگ کاغذ نخودی، تعداد اوراق ۲۸ برگ و طول آن ۲۱٫۵ cm و عرض ۱۴٫۳ cm است. نسخه‌های چاپی تذکره احوال در ایران بر اساس نسخه ایندیانا آفیس منتشر شده‌اند. از جمله دوانی تاریخ احوال حزین را بر اساس نسخه جانی پور و ایندیانا آفیس تصحیح نموده و می‌آورد که اختلافات نسخه‌ها بسیار کم است (دوانی، ۱۳۷۵: ص ۵۲-۵۱). از فهرست مآخذ دوانی مشخص است که نسخه آستان قدس رضوی دسترسی نداشته است. آغاز نسخه با عبارت «بسمله، نحمده و نسأله و نعتصم بالعروة الوثقی و نصلی علی سیدنا المصطفی و آله علم الهدی» و انجامه نسخه با عبارت «نسال الله الغفران و ان یبدل بالفرح و الاحزان انه جواد الکریم. تمام شد» (با رنگ شنگرف) آمده است (حزین، نسخه شماره ۲۸۰۷۶: ص ۲۸). در بین رسائل این مجموعه، این نسخه با بقیه تا حدی متفاوت است. خط نسخه فرق داشته و انجامه آن نیز مانند بقیه بلغ ندارد. به احتمال زیاد، این رساله دستخط حزین است.

شرح قصیده لامیه

شرح قصیده لامیه را حزین در مدح حضرت علی (ع) سروده است. ختک در کتابشناسی خود از نسخه بانکی پور یاد نموده که تاریخ آن ۱۱۷۸ق است و اطلاعات بیشتری نمی‌دهد (ختک، ۱۳۹۴: ص ۲۱۶-۲۱۷). نسخه چاپ شده در مجموعه رسائل حزین که از دانشگاه تهران انتخاب شده نیز تاریخ ندارد و از نظر محتوایی با نسخه آستان قدس رضوی مشابه، اما مشخصات نسخه‌شناسی آن کاملاً متفاوت است. انجامه نسخه دانشگاه تهران به شماره ۷۷۹۷۶/۱ با نسخه خطی متفاوت و تاریخ ۱۱۷۰ق در آن ذکر شده است (بیدهندی، ۱۳۷۷الف: ۱۵۰ الف)، درحالی‌که در نسخه آستان قدس رضوی، حزین از پیری و رنجوری گلایه نموده و در انتهای نام خود را آورده است: «تمت قصیده اللامیه المبارکه العبد المفتاق الی ربه الغنی جمال الدین محمد المشتهر بعلی بن ابی طالب بن عبدالله بن جمال الدین علی الزاهدی الجیلانی و عفی الله عنهم بالنبی و والولی» (حزین، نسخه شماره ۲۸۰۷۷: ص ۳۳). در مجموع، اصالت نسخه آستان قدس رضوی بیشتر از بقیه آثار است.

تذکره المعاصرین

نام تذکره‌ای است که حزین در ۱۱۶۵ق درباره شاعران ایرانی که مذهب شیعه داشته‌اند در ۹ روز به نگارش درآورده

است. او در کتاب، نام ۱۰۰ نفر از شعرا را آورده و تنها ۲۱ تن از آن‌ها را از نزدیک ندیده است (سالک، ۱۳۷۵: ص ۳۰). تذکره در زمره نسخه‌های پر شماره حزین به شمار می‌رود که چندبار به چاپ رسیده است. قدیمی‌ترین نسخه موجود به گفته ختک، نسخه بانکی پور است که ترقیمه آن به سال ۱۱۷۸ ق است (ختک، ۱۳۹۴: ص ۲۲۴). در تصحیح نسخه که با عنوان تذکره المعاصرین توسط سالک به چاپ رسیده، از دو نسخه موزه ملی باستان به سال ۱۱۸۴ ق و نسخه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران به شماره ۳۷۳۷ استفاده شده است (سالک، ۱۳۷۵: ص ۱۹). نسخه آستان قدس رضوی تاریخ ندارد. در انجامه نسخه چنین آمده است: «رب العزه تعالی مجده والهمناه شکره و حمده فرصتی بخشید که در مدت نه روز و در بعض ساعات لیل و نهار را با افسردگی و کمال تفرقه بال که با سر نیست مصروف و خویش را مشغول تسوید این اوراق داشته یک کس از دوستان همنفس و یاران سخن ... را در این مجلس گرامی و انجمن سامی فراهم آورد و از سخنش آنچه خاطر آشفته مسامحت نمود بزبان قلم داد الهی عاقبت محمود گردان حرزه المفتاح الی ربّه الغنی محمد المشتهر بعلی بن ابیطالب بن عبدالله بن علی الزاهدی الجیلانی حامداً لله وحده از دیده‌وران چشم آن دارد که بنظر شفقت و اسعاف نگریسته بدعای مغفرت یاد نمایند تم تم بلغ» (حزین، نسخه شمار ۲۸۰۷۸: ص ۵۱). این ترقیمه در نسخه چاپی تذکره حزین با کمی تغییر آمده، اما محتوای کلی، یکی است (حزین، ۱۳۷۵: ص ۲۲۸).

بررسی نسخه چاپی سالک با دستخط حزین، نشان می‌دهد که محتوای هر دو نسخه یکی است و برخی افتادگی در محتوای آخر کتاب مشاهده می‌گردد. در صفحه ۵۱، اسم شاعر حاجی مؤمن ایمان اصفهانی جا افتاده است و باعث شده تا شرح حال ۷ شاعر بعدی اشتباه شود و سالک نیز متوجه این افتادگی نشده است (همان: ص ۲۲۵). در نسخه سالک از دو شاعر به نام‌های میرزا محمود شیرازی و میرزا محمد شیرازی نام برده شده است (همان: ص ۲۲۷) که در نسخه دست‌نویس نیست و در نسخه خطی به جای آن‌ها از میرزا محمود سبزواری یاد شده است (حزین، نسخه خطی آستان قدس: ص ۵۱). با توجه به نام برده شدن از سادات بنی‌مختار که در سبزواری زندگی می‌کرده‌اند، همین سبزواری درست و دو نام دیگر به اشتباه آمده است.

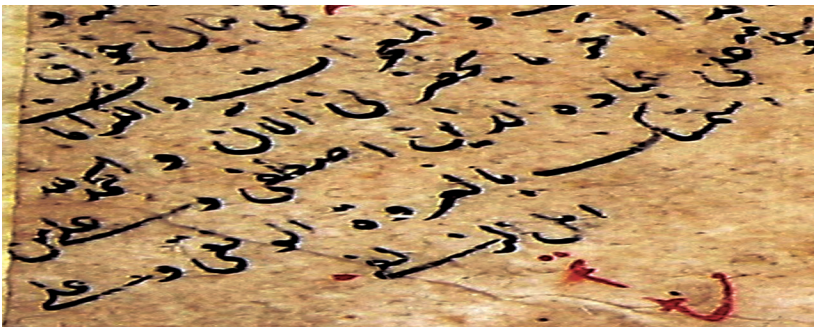
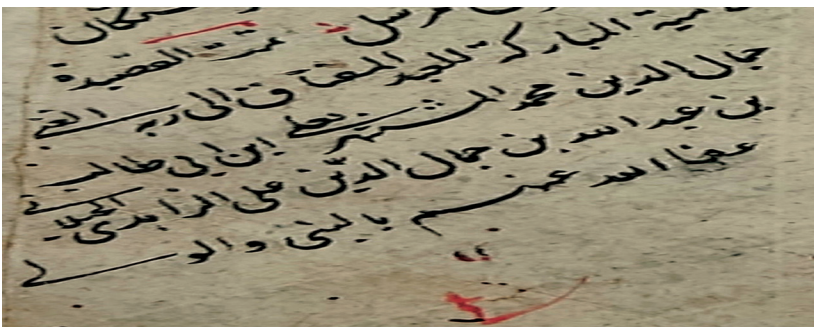
جام جم (کائنات الجو)

جام جم، رساله سوم در این مجموعه است. نسخه به زبان فارسی و خط نستعلیق ۲۲ سطری کتابت شده است. رنگ کاغذ نخودی و طول آن ۲۱٫۵ cm و عرض ۱۴٫۳ cm است. تزئینات نسخه شامل شنگرف بودن برخی عناوین در متن است. در ابتدای نسخه، حزین ذکر می‌کند که این رساله را به خواهش دوستان که سؤالاتی در مورد جو داشتند، نوشته است و می‌آورد که قبلاً کتابی موسوم به جام جم به زبان فارسی نوشته که ماندنی نداشته است (حزین، نسخه خطی آستان قدس ۲۸۰۷۹: ص ۵۳). این نسخه حزین، مانند دیگر نسخه‌های این رساله با احوال ناخوش نوشته شده است، زیرا در انتهای این نسخه ۳ برگی آمده است: «استعجاله از ناتوانی و رنجوری از صعوبت در جواب سائل رقمی شد معذور داشته بدعای مغفرت امداد نمایند. نمقه الواثق بر به الحمید الغنی محمد المشتهر بعلی بن ابیطالب بن عبدالله بن جمال الدینعلی الزاهدی غفرالله تم تم تم» (همان: ص ۵۷). این رساله را ختک با عنوان رساله‌ای در علم هواشناسی معرفی نموده است. ابتدای نسخه مورد معرفی ختک با نسخه مورد معرفی یکی است، اما مطالب انتهایی را نیاورده است تا بررسی دقیق‌تری در مورد تطبیق آن صورت گیرد (ختک، ۱۳۹۴: ص ۲۲۷). این نسخه منتشر نشده است.

شرح البیت

ختک، این رساله را به نام رساله‌ای بر اصول مقدماتی علم نجوم معرفی می‌کند. در ابتدای نسخه، حزین ذکر نموده که «در پاسخ یکی از دوستان ناچار شد که چند کلمه در رنجوری و غلبه ناتوانی ارتسام نماید امید که مفید آید» (حزین، نسخه خطی آستان قدس ۲۸۸۰: ص ۵۴). در انتهای نسخه نیز ضمن تأکید مجدد بر نگارش کتاب در ناتوانی و رنجوری می‌آورد: «نمقه العبد الفقیر الی رحمہ ربہ الغنی جمال الدین ابوالمعالی محمد المدعو بعلی بن ابیطالب بن عبدالله بن جمال الدین علی الزاهدی حامداً لله وحده حق حمده باتمام رسید این رساله در شهر جمادی الاخر سال یکهزار و یکصد و هفتاد و نه هجری در بلده بنارس» (همان: ص ۵۹). مطلبی را که ختک به نقل از نسخه در دسترسش در کتابشناسی نقل می‌کند، با متن نسخه آستان قدس رضوی یکی است (ختک، ۱۳۹۴: ص ۲۲۷)، اما نسخه او تاریخ ندارد. این تنها نسخه این مجموعه رسائل است که تاریخ دارد و محل نوشتن آن مشخص است. خط متن نستعلیق و ۱۹ سطری به همراه حاشیه است. رنگ کاغذ نخودی، تعداد اوراق ۶ برگ، طول ۱۲٫۳cm، عرض ۱۴٫۳cm و برخی تزیینات مانند سرفصل‌ها در حاشیه به شنگرف است. این نسخه نیز منتشر نشده است.

جدول ۴: انجامه آثار منسوب به دستخط حزین در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی (مأخذ: نگارنده)

نام اثر	نمونه انجامه نسخه
فهرست اساتید و آثار	
کائنات الجو	

 <p>امداد ناما بنده منقه الواثق بریه الحمید الغنی محمداشتر بجلی ابن ابی طالب بن عبدالمطلب الزاهدی غفر الله له</p>	<p>قصیده لامیه</p>
 <p>قسم را ندیل اصلاح پو منقه العبد الغنی الی محمدریه الغنی جمال الدین ابوالعالمی محمد بن علی بن ابی طالب بن عبدالمطلب جمال الدین علی الزاهدی حامد الله وحده حق حمده باتمام حمید ابن سید در شهر حمید الی الاخری سال هزار و سیصد و نغار و نه و حوی در مجلسه مدرس</p>	<p>شرح البیت</p>
 <p>الزاهدی جمال الدین ابوالعالمی محمد بن علی بن ابی طالب بن عبدالمطلب جمال الدین علی الزاهدی حامد الله وحده حق حمده باتمام حمید ابن سید در شهر حمید الی الاخری سال هزار و سیصد و نغار و نه و حوی در مجلسه مدرس</p>	<p>تذکره معاصرین</p>
 <p>تذکره احوال حزین و ان میدل بالفرع اللذان انه جملو کریم</p>	<p>تذکره احوال حزین</p>

علاوه بر مجموعه رسائل مورد بررسی، برخی از دیگر نسخه‌های مهم حزین نیز در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی موجود است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از:

خواص الحیوان (صیدیه)

این نسخه درباره احکام ذبح و صید حیوانات است و دارای مقدمه و خاتمه و سه باب به شرح ذیل است. فصل اول: در احکام صید، فصل دوم: در ذباحت، باب اول: در بیان برخی از جانوران بری و بحری و خواص آن‌ها، باب دوم: در کیفیت حصول حیوان و حقیقت آن، باب سوم: در ذکر قوای حیوانیه، خاتمه: جایز بودن صید در صورت نیاز، در پایان، خواص

برخی از جانوران ذکر شده است. ابتدا و انتهای نسخه چاپ شده در رسائل حزین با نسخه آستان قدس رضوی یکسان است (بیدهندی، ۱۳۷۷ ب: ۳۲۶-۲۶۳)، غیر از این که در انتهای نسخه آستان قدس رضوی ترقیمه «فی شهر عام خمس و ستین بعد المائه و الاف من الهجرة المبارکه مولفه الراجی رحمه الله علیه محمد المشتهر بعلی بن ابیطالب بن عبدالله بن علی الزاهدی الجیلانی. تمام» آمده است (نسخه خطی شماره ۲۴۶۶۷ مرکز نسخ خطی آستان قدس). تعداد اوراق ۲۰ برگ، طول ۲۳ cm، عرض ۱۶ cm و متن ۲۵ سطری نستعلیق است. از رساله آستان قدس رضوی در تصحیح اثر استفاده نشده است.

بشارة النبوة

این نسخه در فهرست دست نویس حزین با عنوان کتاب بشارة النبوه ذکر ت فيه من التوریه و الانجیل و صحیفه یوشع و کتاب شعبا ما یدل علی نبوه نبینا صلی الله علیه و آله و السلم معرفی و در کتابشناسی ها نیز با همین عنوان نام برده شده است. این رساله در مجموعه رسائل حزین لاهیجی با عنوان رساله در بشاراتی بر ظهور حضرت خاتم الانبیا از کتب آسمانی به چاپ رسیده است، اما در آن اشاره ای به سال و محل نگارش نشده است. (بیدهندی، ۱۳۷۷ پ: ۱۲۰-۱۰۵). در ابتدای نسخه آستان قدس رضوی عبارت «بشاره النبوه لخدام علوم الدینیه محمد المدعو بعلی بن ابوطالب جیلانی و عفی عنه» و در انتهای نسخه «هذا آخر الرساله الشریفه و قد وقع الاختتام فی افضل الايام جمعه ببلده لاهور سابع شهر صفر ختم بالخیر و الظفر عام ۱۱۵۰» آمده است. در شرح حال حزین چنین آمده که ذی قعدہ ۱۱۴۹ ق وارد لاهور شده و در پایان همان سال وارد دهلی می شود (ختک، ۱۳۸۰: ص ۱۵۷). خط نسخه مورد معرفی نستعلیق ۱۹ سطری، کاغذ افشان، عناوین به سنگرف، جلد تیماج فرنگی و در ۱۴ صفحه نگارش یافته است. متن نسخه یا نسخه تصحیح شده یکی است و مطلب اضافه ای ندارد، اما به لحاظ نسخه شناسی از اهمیت بیشتری برخوردار است (نسخه خطی شماره ۵۳۴۹۲ مرکز نسخ خطی آستان قدس).

فتح السبل

در کتابشناسی سالک (۱۳۷۴: ص ۷۷) و در ختک (۱۳۸۷: ص ۲۰۳)، اطلاع زیادی درباره این رساله نیامده است و فقط موجودی آن در کتابخانه های دیگر آورده شده است. ختک ذکر نموده که این اثر با رساله غیاثیه فی الامامه متفاوت است. این کتاب در ۱۳۷۵ ش به کوشش بیدهندی به چاپ رسیده است (حزین، ۱۳۷۵). نسخه آستان قدس رضوی منسوب به خط حزین است. در ابتدای نسخه بعد از حمد خدا مانند کتاب بشارة النبوه از جمله «این رساله ایست از خادم علوم الدینیه ابن ابوطالب محمد الشهیر بعلی الجیلانی» و در انتهای نسخه نیز «و کان فراغ منها فی بلده لاهور مع تشتت البال و تفرقه الاحوال یسال سبحانه ان یجعل خاتمه امرنا بالخیر» آمده است. در انتهای نسخه کلمه «تم» که در دیگر آثار دست نویس آمده نیز مشاهده می شود. نسخه به زبان عربی و در موضوع کلام است. نوع خط متن نستعلیق و ۱۷ سطر است. رنگ کاغذ نخودی و ۱۱۹ برگ است. طول کاغذ ۲۴ cm و عرض آن ۱۶ cm است (نسخه خطی شماره ۲۴۶۲۲ مرکز نسخ خطی آستان قدس). از نسخه آستان قدس رضوی در پژوهش چاپ شده استفاده نشده است.

آداب نوافل الیلله

ختک از رساله به نام فی النوافل الیلله نام می برد که به زبان فارسی بوده و نایاب است (ختک، ۱۳۹۴: ص ۲۰۵). موضوع

نسخه اخبار است. در ترقیمه نسخه آستان قدس رضوی چنین آمده است: «کتب مسئولاً بینان نمیاه الدائرة افقر فقرا باب الله ابن ابوطالب بن عبدالله بن علی الجیلانی محمد المدعو بعلی الملقب بحزین سقاہ الله فی المصیر الیه من کاس المقربین حامداً لله فی عام سنه ۱۱۴۲ من الهجرة المقدسه لیله العاشره من شهر الله رمضان والله ولی التوفیق». خط نسخه ۱۰ سطری و به نسخ در ۳۳ برگ نوشته شده است (نسخه خطی شماره ۴۴۷۸۰ مرکز نسخ خطی آستان قدس). این نسخه منتشر نشده است.

دیوان حزین لاهیجی

ابتدای این نسخه با عنوان دیباچه فی التوحید شروع شده است. نسخه با حمد و تسبیح خدا آغاز و بعد از ۳ صفحه قبل از شروع اشعار با توضیحاتی در رابطه با دیوان چهارم به اتمام می‌رسد. درباره دیوان‌های حزین، ختک معتقد است که او چهار دیوان داشته که سه دیوان اولیه در حمله افغان‌ها از بین رفته و تنها دیوان چهارم در دسترس است (ختک، ۱۳۷۷: ص ۱۷۶-۱۷۳). ترقی در مقدمه **دیوان حزین لاهیجی** تعداد دیوان او را ۵ عدد برمی‌شمارد که دیوان چهارم در مشهد سروده شده و دیوان پنجم مجموعه‌ای از دیوان‌هاست (ترقی، ۱۳۸۷: ص ۲۹). این نظر او متأثر از نگاه شفیع‌ی کدکنی است که در مقدمه کتاب حزین لاهیجی آورده شده است. البته او نقل قول حزین درباره این که سی هزار بیت شعر را در چهار کتاب تدوین نموده نیز نقل کرده است (شفیع‌ی کدکنی، ۱۳۴۲: ص ۳۱). در انتهای دیباچه دیوان، مطالبی با عنوان «هزار و یکصد و پنجاه و پنج هجری بود/ که گشت نسخه دیوان چهارمین سپری» (حزین: ص ۴) آمده که ناقض سروده شدن دیوان چهارم در مشهد است. ختک معتقد است چون حزین در تذکره الاحوال در ۱۱۵۵ق به سرودن دیوان اشاره نموده، پس آن را در ۱۱۵۴ق تمام نموده است (ختک، ۱۳۹۴: ص ۱۷۷). مشخص است که او نسخه آستان قدس رضوی را ندیده است. ذکر عبارت «تم» در انتهای قسمت‌های مختلف دیوان که مانند دیگر آثار منسوب به دستخط حزین است، اعتبار این مطلب را بیشتر تأیید می‌کند. ویژگی این نسخه آن است که در انتهای قصاید (همان: ص ۶۴) غزلیات (۳۲۱) رباعیات (۳۸۵) و مثنوی (۳۹۵) مختصری از مثنوی **تذکره العاشقین** (۳۹۶-۴۰۵)، **فرهنگنامه** (۴۰۶-۴۱۶) و **دیباچه مطمح الانظار** نیز آمده است. سه عنوان آخر در کتابشناسی ختک و سالک در زمره آثار مجزا از دیوان ذکر شده است. این نسخه به لحاظ نسخه‌شناسی در زمره آثار نفیس حزین به شمار می‌رود. دارای سرلوح جبالی شرفه‌دار مذهب مرصع با نیم ترنج‌های متداخل منقش به گل‌های ختایی الوان و کتیبه زرپوش قلمدانی است (نسخه خطی شماره ۵۴۸۳۴ مرکز نسخ خطی آستان قدس). تاریخ کتابت قرن ۱۳ هجری قمری، به خط نستعلیق ۱۶ سطری در ۴۲۳ ورق نگارش یافته است. از نسخه آستان قدس رضوی در تصحیح **دیوان حزین**، استفاده نشده است.

کلیات حزین

کلیات در زمره آثار نفیس حزین به شمار می‌رود. سالک اولین نسخه در دسترس **کلیات حزین** را به سال ۱۱۷۰ق ذکر می‌کند (سالک، ۱۳۷۴: ص ۸۲). دومین نسخه موجود در کتابخانه مرعشی به سال ۱۱۷۳ق و در کتابشناسی آن ذکر شده که به خط مؤلف است (کتابخانه آیه الله مرعشی، نسخه شماره ۵۴۰/۱). تاریخ نسخه آستان قدس رضوی با توجه به انجامه در ۱۱۵۵ق است. در انتهای نسخه علامت «تم» که در آثار دست‌نویس حزین معمولاً می‌آید، ذکر شده است. بعد از علامت

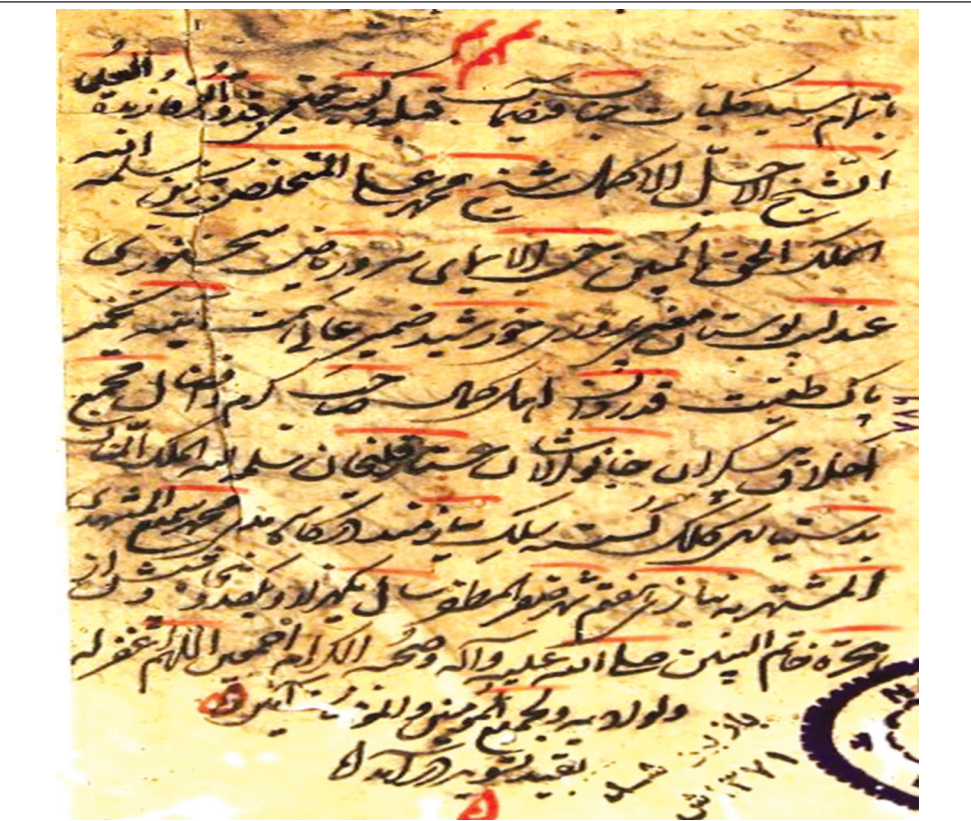
«تم»، ترقیمه زیر آمده است: «باتمام رسید کلیات جناب فیض‌ماب قبله و کعبه حقیقی قدوه العرفا، زبده العلماء الشیخ الاجل الکمل شیخ محمدعلی المتخلص بحزین سلمه الله الملك الحق المبین حسب الایمائی سرور ریاض سخنوری عندلیب بوستان معنی پروری خورشید ضمیر عالی همت آئینه تخمین پاک‌نیت قدردان اهل کمال صاحب کرم و افضال مجمع اخلاق بیکران، جناب‌الاشان ستار قلیخان سلمه الله الملك المثنان بدستیاری کلک ... سلک نیازمند دستگاہ سرمدی محمد سمیع المشهدی المشتهر به نیازی هفتم شهر صفر المظفر سال یکهزار و یکصد و پنجاه و شش از هجره خاتم النبیین صلی الله علیه و آله و صحبه الکرام اجمعین اللهم اغفر له و لوالدیه و لجمعیع المومنین و المومنات آمین بقید تسوید درآمد» (نسخه خطی شماره ۲۲۱۶۹ مرکز نسخ خطی آستان قدس: ص ۳۲۴). با توجه به سال فوت حزین در ۱۱۸۰ق، باید مشخص شود که بقیه اشعار در کجا و چگونه ثبت شده است. مشخصات نسخه‌شناسی اثر شامل، خط متن نستعلیق شکسته و مختلف‌السطر، کاغذ نخودی و تعداد اوراق ۳۱۵ برگ است. با توجه به مشخصات ذکرشده، تاکنون نسخه آستان قدس رضوی، مورد استفاده قرار نگرفته است.

دستور العقلا فی آداب الملوک و الامرا

رساله مختصری است که حزین در آداب پادشاهان و فرمانروایان و آنچه لازمه سلطنت است، از جمله تحصیل کمال، نظر در بی‌اعتباری دنیا، ادب و سعه صدر، آداب سخن، عدالت، همت و غیره در ربیع‌الثانی ۱۱۳۵ در دهلی نگاشته است. آغاز نسخه «بسمله. یا واهب بالتوفیق و یا معطی التحقیق...» و انجام آن «بعد در حینی که نفس و انجام نسخه اذاً رضیت عنی لرام عشیرتی... بیمنه و فضله و الحمد لله رب العالمین». خط نستعلیق ۱۲ سطری، کاغذ فستقی، اوراق ۳۱ برگ، طول ۱۶/۲ cm و عرض ۱۰ cm و تاریخ کتابت نسخه قرن ۱۳ هجری قمری است. با وجود این که نسخه نسبت به دیگر آثار مرکز جدیدتر است، اما تاکنون منتشر نگردیده و با توجه به وجود نسخه‌های دیگر، ارزش بررسی و انتشار دارد.

جدول ۵: آثار در دسترس و منتشرنشده حزین در آستان قدس رضوی (مأخذ: نگارنده)

عنوان کتاب	محل نگهداری	موضوع
دستور العقلا فی آداب الملوک و الامرا	مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی به شماره ۲۸۳۶۳	به خواهش یکی از دوستان در ۱۱۵۳ در دهلی نوشته است. وظایف کارکنان دولتی
الموسوم بجام جم فی بیان الموالید و کائنات الجو	مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی به شماره ۲۸۰۷۹	هواشناسی
رساله حل بعض الاشعار من کلام الخاقانی	مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی به شماره ۲۹۷۹۴	جواب سؤالات آرزو درباره خاقانی ثبت شده است
رساله فی جواب مسئله فی الموضوع	مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی به شماره ۴۶۲۶۹	شرح آیه وضو: «فاغسلوا وجوهکم» [نسخه خطی] است
آداب نوافل الیلبه	مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی به شماره ۴۴۷۸۰	دعا

	<p>دیوان حزین</p>
	<p>کلیات حزین</p>

اهمیت کتاب‌های حزین در پژوهش‌های حزین‌شناسی

بررسی نسخه‌های خطی حزین در مرکز نسخ خطی نشان می‌دهد که از جنبه‌های گوناگونی واجد ارزش اهمیت هستند، چنانکه برخی از آن‌ها تک‌نسخه بوده و منتشر نشده‌اند. برخی دیگر از جنبه نسخه‌شناسی اهمیت بیشتری داشته و ارزش قرار گرفتن به عنوان نسخه اساس را دارد و معدودی نیز نسخه‌های معمولی به حساب می‌آیند. بررسی تطبیقی متن نسخه تاریخ احوال حزین با نسخه چاپ شده نشان می‌دهد که محتوای دو نسخه تفاوتی ندارد و اطلاعات اضافی در آن نیامده است. در بین رسائل مجموعه حزین، به احتمال زیاد این رساله دستخط حزین است و از این منظر از اهمیت برخوردار است. شرح قصیده لامیه نسخه آستان قدس رضوی نیز به لحاظ ویژگی‌های نسخه‌شناسی مانند انجامه از اهمیت بیشتری برخوردار است، اما از نظر محتوایی تفاوتی با نسخه‌های دیگر ندارد. بررسی نسخه خطی تذکره المعاصرین با نسخه چاپی سالک نشان می‌دهد که محتوای هر دو نسخه یکسان است و برخی تفاوت فقط در انجامه مشاهده می‌گردد. رساله جام جم یا کائنات الجوه ختک با عنوان رساله‌ای در علم هواشناسی معرفی نموده، تاکنون منتشر نشده است و ارزش بررسی بیشتر را دارد. شرح البیت تنها نسخه مجموعه رسائل است که تاریخ داشته و محل کتابت آن مشخص است. مطلبی را که ختک به نقل از نسخه در دسترسش در کتابشناسی نقل می‌کند، با متن این نسخه یکسان است، اما اصالت و اعتبار نسخه

آستان قدس رضوی بیشتر است. این نسخه نیز تاکنون منتشر نشده است.

ابتدا و انتهای نسخه چاپ *خواص الحیوان* (صیدیه) در مجموعه رسائل حزین لاهیجی با نسخه آستان قدس رضوی یکسان است، غیر از این که در انتهای نسخه آستان قدس رضوی، ترقیمه ۱۱۶۵ق دارد و از اعتبار بیشتری برخوردار است. *بشاره النبوه* نیز در مجموعه رسائل حزین لاهیجی با عنوان *رساله در بشاراتی بر ظهور حضرت خاتم الانبیا از کتب آسمانی* به چاپ رسیده است، اما در آن اشاره‌ای به سال و محل نگارش نشده است. متن نسخه آستان قدس رضوی با نسخه تصحیح شده یکسان است و مطلب اضافه‌ای ندارد، اما نسخه آستان قدس رضوی ترقیمه ۱۱۵۰ق را دارد و مستندتر است. کتاب *فتح السبل* در ۱۳۷۵ش به کوشش بیدهندی به چاپ رسیده، اما از نسخه آستان قدس رضوی استفاده نشده است. سالک، اولین نسخه در دسترس کلیات حزین را به سال ۱۱۷۰ق ذکر می‌کند، درحالی که در نسخه آستان قدس رضوی بعد از علامت امضا ترقیمه ۱۱۵۶ق آمده است. این نسخه نیز منتشر نشده و ارزش بررسی تطبیقی را دارد. *رساله آداب نوافل الیلیه* که ختک در کتابشناسی از آن به نام *فی النوافل الیلیه* نام برده و نایاب معرفی می‌کند، درحالی که نسخه آستان قدس رضوی دارای ترقیمه ۱۱۴۲ق بوده و منتشر نشده است. *رساله فهرست مشایخ و کتب* که توسط خود حزین در شرح آثارش نگاشته شده است نیز تاکنون منتشر نشده و برای اولین بار متن کامل آن در این مقاله استنساخ شده است.

در مجموع، از ۳۰ نسخه موجود در آستان قدس رضوی، ۱۴ نسخه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. تمامی این ۱۴ اثر در پژوهش‌های صورت گرفته درباره حزین مورد استناد و استفاده قرار نگرفته است. تمامی این آثار به لحاظ نسخه‌شناسی از اهمیت بیشتری نسبت به کتاب‌های چاپ به‌ویژه در داخل کشور برخوردار است و ۳ نسخه از میان آثار نیز به چاپ رسیده است.

نتیجه‌گیری

بررسی آثار حزین لاهیجی نشان می‌دهد که او شخصیت ناشناخته‌ای بخصوص در زمینه شعر نیست، اما غیر از اشعار و سفرنامه، بقیه آثارش چنانچه شایسته است، مورد توجه قرار نگرفته است. بسیاری از کتاب‌های او در حمله افغان‌ها از بین رفته و یا نایاب است و معدود تلاش‌های صورت گرفته برای معرفی آثارش، صرفاً در بازنشر رساله‌های اوست و برای تحلیل تألیفاتش، جای کار زیادی وجود دارد. آثار موجود از حزین در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی از اهمیت مشهودی برخوردار است. در مجموع، از ۳۰ نسخه موجود در آستان قدس رضوی، ۱۴ نسخه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت. تمامی این ۱۴ اثر در پژوهش‌های صورت گرفته درباره حزین مورد استناد و استفاده قرار نگرفته است. این آثار به لحاظ نسخه‌شناسی از اهمیت بیشتری نسبت به کتاب‌های چاپی، به‌ویژه در داخل کشور برخوردار است و ۳ نسخه از میان آثار نیز به چاپ رسیده است. در مجموع، استفاده از این نسخه‌ها می‌تواند مکمل پژوهش‌های قبلی بوده و آثار جدید را نیز مطرح نماید. در بین نسخ خطی حزین در آستان قدس رضوی، *رساله فهرست کتب و مشایخ حزین* از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مقایسه تطبیقی محتوای این اثر با کتابشناسی‌های موجود از آثار حزین که توسط ختک، سالک و کشمیری در *نجوم السما* آمده، نشان می‌دهد که بین نسخه آستان قدس رضوی با *نجوم السما* با ۱۹۶ اثر مشابهت زیادی وجود دارد و بین دو کتابشناسی سالک و ختک نیز با ۲۶۶ اثر، مشابهت وجود دارد. علت افزایش تعداد آثار دو کتابشناسی اخیر بیشتر

جدا ذکر کردن عناوین مثنوی‌های حزین و تعداد نامه‌های اوست. با توجه به جستجوپذیری بیشتر منابع خطی در دنیا که تعداد ۵۳۹ اثر درباره حزین را در جاهای مختلف نشان می‌دهد، ضرورت دارد تا بررسی مجددی از آثار منسوب به او صورت گرفته و ضمن شناسایی کتاب‌های جدید نسبت به بررسی و انتشار آن، اقدام گردد.

منابع

۱. باقری بیدهندی، ناصر. (۱۳۷۷ الف). قصیده لامیه، مجموعه رسائل حزین لاهیجی. تهران: میراث مکتوب.
۲. باقری بیدهندی، ناصر. (۱۳۷۷ ب). رساله خواص الحيوانات، مجموعه رسائل حزین لاهیجی. تهران: میراث مکتوب.
۳. باقری بیدهندی، ناصر. (۱۳۷۷ پ). رساله در بشاراتی بر ظهور حضرت محمد (ص)، مجموعه رسائل حزین لاهیجی. تهران: میراث مکتوب.
۴. باقری بیدهندی، ناصر. (۱۳۷۵). فتح السبل. به کوشش ناصر باقری بیدهندی. تهران: میراث مکتوب.
۵. حزین، محمدعلی. (۱۳۷۵). تذکره المعاصرین. تهران: میراث مکتوب، سایه.
۶. ختک، سرافراز خان. (۱۳۹۴). احوال و آثار حزین لاهیجی. ترجمه سید نقی عباس (کیفی). دهلی نو: خانه فرهنگ جمهوری اسلامی.
۷. ختک، سرافراز خان. (۱۳۸۰). «زندگی، آثار و عصر شیخ حزین». ترجمه معصومه سالک. مجموعه مقالات علامه ذوالفنون محمدعلی حزین لاهیجی. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۸. ختک، سرافراز خان. (۱۳۹۲). از اصفهان تا بنارس. قم: مجمع ذخایر اسلامی، موسسه تاریخ علم و فرهنگ.
۹. سالک، معصومه. (۱۳۷۴). کتابشناسی حزین لاهیجی. تهران: سایه.
۱۰. سمنانی، وحید. (۱۳۸۷). دیوان حزین لاهیجی. مقدمه و تصحیح حزین لاهیجی. تهران: سنایی.
۱۱. شفیعی کدکنی، محمدرضا (م. سرشک). (۱۳۴۲). حزین لاهیجی، زندگی و زیباترین غزل‌های او. مشهد: توس.
۱۲. قربانی، زین‌العابدین. (۱۳۸۰). مجموعه مقالات علامه ذوالفنون محمدعلی حزین لاهیجی. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

نسخ خطی

۱۳. حزین، محمدعلی. تذکره احوال حزین. نسخه خطی شماره ۲۸۰۷۶. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۱۴. حزین، محمدعلی. قصیده لامیه. نسخه خطی شماره ۲۸۰۷۷. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۱۵. حزین، محمدعلی. تذکره المعاصرین. نسخه خطی شماره ۲۸۰۷۸. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۱۶. حزین، محمدعلی. جام جم (الکائنات). نسخه خطی شماره ۲۸۰۷۹. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۱۷. حزین، محمدعلی، شرح البیت نجوم. نسخه خطی شماره ۲۸۰۸۰. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۱۸. حزین، محمدعلی. فهرست مشایخ. نسخه خطی شماره ۲۸۰۸۱. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

۱۹. حزین، محمد علی. *خواص الحيوان*. نسخه خطی شماره ۲۴۶۶۷. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۰. حزین، محمد علی. *صفيردل*. نسخه خطی شماره ۴۰۷۱۴. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۱. حزین، محمد علی. *بشاره النبوه*. نسخه خطی شماره ۵۳۴۹۲. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۲. حزین، محمد علی. *فتح السبل*. نسخه خطی شماره ۲۴۶۲۲. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۳. حزین، محمد علی. *آداب نوافل لیلیه*. نسخه خطی شماره ۴۴۷۸۰. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۴. حزین، محمد علی. *دیوان حزین*. نسخه خطی شماره ۳۴۸۹۹. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۵. حزین، محمد علی. *دیوان حزین*. نسخه خطی شماره ۵۴۸۳۴. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
۲۶. حزین، محمد علی. *کلیات حزین*. نسخه خطی شماره ۲۲۱۶۹. محل نگهداری: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

سند شماره ۱: متن بازنویسی شده فهرست آثار حزین موجود در مرکز نسخ خطی

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و الصلوه على سيد المرسلين و على آله العزاليامين رب اجعل لي لسان صدق في الاخرين و بعد فاني اردت ان اكتب بعض طرقي الى مشايخي رضوان الله عليهم و اذكر بعض كتبي مما يحضرنى الان فان عد الكل و احصاوه لكثرتهم و عدم حضور و ذهول خاطر غير مقدور والله المستعان و اساله الغفران انه جواد كريم روف رحيم و انا العبد المفتاق الى الله الغني ابوالمعالي محمد المدعو بعلي جمال الدين بن ابي طالب بن عبدالله بن علي بن يعقوب بن عبدالواحد بن شمس الدين محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدين علي بن الشيخ تاج الدين ابراهيم المعروف بزاهد الجيلاني قدس الله روحه و نور ضريحه و ليس الغرض هاهنا (منهنا) ذكر نسبتي في سلوك سبيل الباطن بل اذكر بعض طرقي و اسنادي في العلوم الشرعية الى مشايخ رضوان الله عليهم منهم والدي قدس الله روحه و نور ضريحه قرأت عليه بعد استفادتي منه شطر مشبعا من الفنون الادبيه عده من الكتب المشهوره الفقيهيه و الاحاديث المعتمده و التفاسير المعتمده فكتب لي قدس الله روحه اجازة روايتها جميعا لمن له اهليتها عنه عن مشايخه رحمهم الله و منهم الفاضل العارف المحقق قدوه المحدثين و افضل المجتهدين المولى محمد باقر الخراساني طاب ثراه عن شيخه الجليل المولى عبدالله التستري رحمه الله عن شيخه الاجل الاورع احمد الازدلي قدس سره و طرقه الى اسلافه من مشايخنا واضحه و قرأت ايضا على الفاضل الاوحد العلامة المولى محمد هادي رحمه الله كتاب تهذيب الاحكام في الحديث من كتب شيخ الطائفة ابي جعفر محمد بن حسن الطوسي نور الله مرقده و كتب لي اجازة روايته در وايه ساير كتب اصحابنا و عن والده التحرير المولى محمد صالح المازندراني رحمه الله شيخه عن قدوه الفقها المحدثين المولى العارف المجلسي الاصبهاني رحمه الله عن شيخه الاجل الاعظم بهاء المله و الدين محمد العاملي اعلى الله مقامه على مشايخه و طرقه معروفه و قرأت ايضا على الشيخ العارف المولى لطف الله شيرازي رحمه الله كتبا عديده من التفسير و الحديث و الفقه و غيرها و كتب لي ايضا اجازة روايه الكل عنه عن شيخ الافضل الاكمل الوري المولى محمد حسن بن المرتضى القاساني روح الله روحه و كثر فتوحه عن الشيخ الجليل بهاء المله و الدين محمد العاملي اعلى الله مقامه قرأت ايضا على الفاضل العارف قدوه العلماء الاعلام المولى شاه محمد الشيرازي نور الله رتبه كثيرا من كتب مشايخنا و اجاز لي روايتها عنه عن مشايخه و منهم الشيخ الحافظ الشيخ علي البحراني رحمه الله عن شيخ الاجل الاكمل البهاء المله و الدين محمد العاملي قدس الله روحه قرأت ايضا على السيد السند

المیرزا محمد اشرف بن السید عبدالحسیب الحسینی رحمه الله شیاً من الاحادیث المرویه عن اصحاب العصمه سلام الله علیهم و اجاز لی روایتها عنه عن والده عن جده العلامه آیه الله فی العالمین الامیر محمدباقر بن الداماد الحسینی قدس الله روحه عن خاله الشیخ الجلیل الشیخ عبدالعالی عن والده خاتم المجتهدین الشیخ علی بن عبدالعالی الکرکی اعلی الله درجته و طرقة مشهوره ولنقتصر علی ذالک لئلا یطول الکلام واما مفتته من الکتب و التعليقات و الرسائل فی ظعنی و اقامتی فاکثر من ان اقدر علی ذکره و عده فان حوادث الایام قد نبذتني من بلده الی بلده هاربا من فرط الاهوال و تشتت البال من دیار الی دیار حتی طفت الاقالیم من غیر اراده و رغبه الی الاسفار عاریا عن الاحمال و الاثقال فلم یجتمع عندی ما کتبتہ و نسیت کثیرا من الرسائل و الفواید منها

کتاب الروایح الجنان و کتاب خلاصه المنطق و کتاب الرموز الکشفیه و کتاب شرح عیون اخبار الرضا و کتاب جامع نفیس سمیته مده العمر و کتاب کنه المرام و کتاب دعائم الدین و کتاب الفصح و کتاب التوجیه بقول قدماء المجوس فی المبدأ و کتاب شرح رساله رساله شهاب الدین یحیی المقتول و کتاب انیس الفواد فی حقیقه الاجتهاد و لم یعمل مثله و کتاب اللباب فی علم الحساب و کتاب جوامع الادب و کتاب الوصیه و کتاب کشف الغطا فی تحقیق الغنا و کتاب النصره و کتاب الانساب و کتاب التعليقات فی الطبیعی و الالهی و کتاب المراصد فی الراجح و الکاسد و کتاب الرمح المصقول فی الطعن علی اکثر قواعد الاصول و کتاب الذخر و السعاده فی العباده و کتاب الفواید العلیه تم و کمل منه عشرون فصلا و اسال من الله التوفیق لاتمامه و کتاب کشف التلبیس فی هدام اساس الابلیس اشبع فیہ القول علی رد القیاس و کتاب سیف الله المسلول علی اعداء آل الرسول و کتاب جلاء الافهام فی علم المساحه و کتاب الصراط السوی فی غوایه البغوی و کتاب نجح الطلب فی استخراج ضلع المكعب و استکشاف معضلات الهندسه و کتاب کذا القلم فی حل شبهه الجذر الاصم کتاب التعليقات علی المبحث الفلکیات من الشفا و کتاب التعليقات علی امور العامه من شرح التجرید و کتاب التعليقات علی کتاب المطارحات للشیخ المقتول و کتاب التعليقات علی الفصوص للمعلم الثانی ابی نصر فارابی و کتاب التعليقات علی کتاب النجاه للشیخ الرئیس ابن سینا و کتاب التعليقات علی مقامات العارفین من شرح الاشارات و کتاب التعليقات علی غوامض من شرح المجسطی و کتاب التعليقات علی التذکره لابن رشید و کتاب التعليقات علی شرح المقاصد و کتاب شرح رساله حکیم عیسی بن زرعه و کتاب الرد علی التناسخیه و کتاب الدعوات الصالحات و اسماء الحسنی فی مشهد مولای امیرالمؤمنین علیه السلام فی مشهد مولای امیرالمؤمنین علیه السلام و کتاب خواص الصور و الایات (کتبته ایضا فی نجف الاشرف) و کتاب شجره الطور فی شرح ایه نور (کتبته فی مشهد الطوس علی مشرفها السلام) و کتاب لوامع المشرقه فی تحقیق الواحد و الواحده و کتاب جوامع الکلم و کتاب المدارج العلیه (الاولیا) و کتاب شرح قصیدتی الممدوده (انشدتها فی عود عن حرم الله مکة المبارکه و شرحتها فی بلده لحسا و اهديتها الی السید الجلیل السعید حسین مکی من آل صحرا و کتاب الدیباچ فی ابانه اغلاط زجاج و کتاب هدایه الامم فی الحدوث و القدم و کتاب النیه و کتاب الجوابات عن مسائل سال عنها شیخ احمد بن محمد الصیری العمانی و کتاب الجوابات عن مسائل الطبریة و کتاب الجواب الی سید نصرالله الحایری فی مواضع من کلام الشیخ ابن العربی و کتاب خلق الاعمال و کتاب معنی الصمد و تفسیر سوره التوحید و کتاب تفسیر سوره هل اتی علی الانسان و کتاب الناسخ و المنسوخ و کتاب تحقیق الازل و الابد و السرمد و کتاب الطول و العرض و کتاب العین و کتاب العین فی شرح القصیده العینیة للسید الحمیری رحمه الله و کتاب الفصول البلیغه و کتاب مختصر البدیع و العروض و القوافی و کتاب تجوید القران و کتاب (پارگی نسخه) و کتاب المشاهد العلیه و کتاب حیوه الاخوان و کتاب بهجه القران و کتاب معراج النفس و کتاب راح الارواح و کتاب المقالات (؟) فی بیان النقطه و کتاب الفضایل فی اخبار سنن الاوائل و کتاب اللمع فی ازهاق البدع و کتاب سیر عبدالله

بن بدیل بن ورقاء الخزاعی الازدی رضی الله عنه و اخباره و کتاب اخبار هشام بن الحكم و مناظراته و کتاب النوادر العرب و اخبارهم و کتاب اخبار ابی طیب المتنبی احمد بن الحسین بن عبدالصمد النجفی الکوفی و ذکر بعض اشعار الفایقه و کتاب اخبار صاحب الجلیل کافی فی الکفاه اسماعیل بن عباد الطالقانی و ذکر ما وصل الی من فصوله و نوادره و اشعاره و کتاب نوادر ابی الحسین مهیار الکاتب و اخباره و ذکر بعض غره اشعاره و کتاب اخبار ابی تمام الطایب حبیب بن اوس و بعض اشعاره و کتاب اخبار الشیخ الصفی الدین الحلّی و نوادر اشعاره و کتاب اخبار المحقق الطوسی قدس الله روحه و کتاب اخبار جدی السعید شیخ ابراهیم المعروف بزاهد جیلانی قدس الله روحه و کتاب ما جرى به القلم و اما ما كتبه بالفارسیه فكتب كتاب

معرفة النفس و التجرد و كتاب ابطال التناسخ و كتاب بشاره النبوه ذكرت فيه من التوریه و الانجيل و صحيفه يوشع و كتاب شعبا ما يدل على نبوه نبينا صلى الله عليه و آله و السلم و كتاب الاغانى فى الامامه كتبتة فى مكه المكرمه زادها الله تعظيما و كتاب مبحث القدم و الحدوث و كتاب فتح السبل و كتاب مقالات بعض المشايخ و كتاب تجريد النفس و كتاب المعيار فى اوزان الشريعه (رساله در اوزان مثقال درهم و دينار و غيره رساله اى است کوتاه به فارسى درباره اوزان سگهها و وزن شرعى آن در خراسان) و كتاب النسب التاليفيه و كتاب فوايد الطب و كتاب آداب دعوه الاسماء و الاذكار و كتاب المختصر الدعوات و الزيارات و كتاب الحلبات و كتاب معرفة البارى و ما يتعلق به و كتاب مصابيح الظلام فى اراده (رعايه) الكلام و كتاب الصيد و الذبايح و خواص الحيوان و كتاب اصول المنطق على طرز... و كتاب شرح لبعض خطب امير المؤمنين و كتاب احكام الشك و السهو فى الصلوه و كتاب دستور العقلا فى آداب الملوك و الامرا و كتاب شرح دعاء عرفه سيدالشهدا عليه السلام و ترجمه دعاء المشلول و ترجمه دعاء الصباح و ترجمه جوشن الصغير و ترجمه الدعاء المعروف بالعلوى المصرى و تفسير سوره الحشر و شرح القصيده الحيميه الفارسيه و كتاب معرفة الاجسام و تناسبها و كتاب الموسوم بجام جم فى بيان المواليد و كائنات الجو و كتاب ابطال الجبر و التفويض و كتاب وجوب النص على الامام و كتاب العلاجات الغريبه و كتاب معرفة اللآلى و كتاب شرح مطلع الانوار فى الهياه و كتاب شرح مصابيح الشريعه و كتاب شرح بعض فصول افلاطون الالهى و كتاب المواريث و كتاب الدلاله على الخير و كتاب سبب الاختلاف فى الاخبار بيان طريق جمعها و كتاب فى تحقيق الرويا و اصول علم التعبير و كتاب الرد على انصارى و القول بالاقتانيم و كتاب الموائد السماويه و كتاب الجمع بين الحكمه و الشريعه و دفع الشبهه التخالف (احتمالاً كتاب سبب در اخبار و بيان و طريق جمع کردن آن ها كما وهمه الغاغه (خاتك، ۲۱۶) و ترجمه رساله الافيون للشيخ الرئيس و ترجمه رساله الموسومه بالصفحه فى علم الاسطرلاب لشيخنا البهاى طاب ثراه مع زياده توضيح و تحقيق و ترجمه منطق التجريد و ترجمه كتاب اقليدس فى الهندسه مع زياده توضيح و ترجمه نوادر محمد بن ابى عمير الازدى و ذكر سيره و احواله و رساله الكرو و احكام المياه و رساله سيره المتعلمين و رساله تضعيف الشطرنج و رساله حل بعض الاشعار من كلام الخاقانى و رساله المناسك الحج كتبتة فى اثنا سفر الحجاز و كتاب المناظرات و المحاضرات و كتاب آداب العزله و الخلوه و كتاب آداب المعاشره و كتاب معرفة التقويم و احكام النجوم و كتاب جراثيق و ما يناسب له و كتاب الاسنى فى تحقيق قوله تعالى ثم دنى ... فكان قاب قوسين و كتاب التعريف فى حصر الانواع قسمت و كتاب الحياه و المماه فى البحث على العمل و العطله و كتاب المعادن و كتاب فلذه الاكباد حاصل الرساله ابى عبدالله المعصومى فى العشق و هو اعظم اصحاب الرئيس مع زيادات و افادات شريفه و كتاب التخليه و المحليه و كتاب الادعيه و الادويه و كتاب التاليف بين الناس و كتاب فضل العراق و كتاب تذكره المعاصرين من الشعر و كتاب كمال العلوم و كتاب رياض الحكمه و كتاب معرفة الحكماء و كتاب فضائل القرآن و كتاب تقسيم الاسما و معنىها و كتاب شرح رساله الوالد العلامة رضی الله عنه فى تحقيق الحرکه و كتاب

شرح رساله الوالدى ايضا قدس الله روحه فى عمل المسيح و المتسع فى دايره اب ح من التعاليم و كتاب شرح رساله لوالدى ايضا قدس سره فى قول ارسطو لم صار ماءالمطر خفيفاً و ترجمه رساله الوالد العلامه طاب ثراه فى بيان قل الروح من امر ربي و ايضا ترجمه رساله الوالد اعلى الله مقامه فى تحقيق هوالحق فى مسئله العلم ايضا ترجمه رساله الوالد نورالله مضجعه فى تحقيق قوله عليه السلام هو الحق عرفت الله بفسخ العزائم و حل العقود و كتاب المواهب فى الليله الرغائب فى بيان كلام فرفوربوس حيث قال الخيرات منها ما هي شريفه و منها ما هي ممدوحه و منها ما هي بالقوه كذاك و ما هي منها ناقصه الى آخر كلامه كتبته فى اليه الواحده و ذلك من فضل الله سبحانه على و كتاب الفرق بين اللمس و المس ما يتعلق به و يتفرع عليه و كتاب شرح رساله ابى يوسف يعقوب بن اسحاق الكندى فى التحقيق النفس و كتاب المفصل فى جبر عقل و توكل و كتاب الزكوه و رساله معرفه القبله و رساله فى دلالة فعل المضارع المثبت و ذكر الاقوال و نصره قول ابى حيان فى اشتراكه بين الحال و الاستقبال و رساله فى جواب السؤال عن الاربعة المتناسبه و رساله فى جواب مسئله فى الوضوء و رساله فى تدوين بعض ما كتبته الى الاصحاب و رساله فى ذكر احوال الفاضل العارف افضل الدين محمد القاسانى رحمه الله ذكر بعض مكاتيبه و فوايدالمختصره و رساله فى جواب المسائل التى وردت من خراسان و رساله فى جواب المسائل التى وردت من جيلان و رساله فى الجواب عن السؤال الذى ورد من قسطنطينيه و رساله فى النوافل اليليه و رساله ما يعمل فى اليه الجمعه و رساله حصر ضروريات دين و رساله الحسن و القبح العقليين و رساله تزكيه النفس على القولين قول ارسطو و قول افلاطن الالهى و رساله فى بيان القوه القدسيه و امكان النفوس القدسيه فى النوع الانسانى على قول المشائين و تجويز الكشف الالهام على راي الاشراقيين و الصوفييه و رساله الفرق بين العلم و المعرفه و رساله اصول الاخلاق و رساله تجدد و الامثال و رساله البحث مع الشيخ السهروردى فى الرويه و رساله اقسام المصدقين بالسعاده الاخرويه رساله فى شرح قصيدتى اللاميه و رساله الكسوف و الخسوف و رساله فى تحقيق صلوه الجمعه و رساله فى تحقيق الامامه و بحث عن شرايطها و رساله فى تحقيق بعض المسائل التى اشتهر الخلاف فيها بين الامه المحمديه صلى الله عليه و آله و السلم و رساله فى بيان خوارق العادات و المعجزات و الكرامات

هذا آخر ما يحضرنى الان و الحمدلله و سلامه على عباده الذين اصطفى و على من استمسك بالعره الوثقى و على اهل الزلفى تم.